

С. В. Степаненко
канд. екон. наук, доц.

ДО НОВОЇ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Бурхливий розвиток суспільного виробництва, динамізм наростаючих змін і вдосконалення соціально-економічних процесів ставлять перед економічною наукою нові проблеми, які потребують не лише наукового пояснення, а й практичних рекомендацій.

Останнім часом у працях дослідників, нобелівських лауреатів подаються результати досліджень, які не завжди вписуються в існуючу систему знань і виходять за рамки логіки традиційного розуміння суспільного виробництва. Нагальним стає не лише застосування нових методів економічних досліджень, а й розширення методологічних підходів, зміна традиційної для більшості пострадянських країн парадигми¹ економічної теорії.

Найповніше це виявляється в методологічній недостатності формаційного підходу до пояснення економічних процесів (саме його й покладено в основу традиційної парадигми), у відмові переважної більшості вчених і політиків використовувати всілякі «ізми». Теоретичний аналіз на базі суспільно-економічної формації та її основоположної складової — суспільного способу виробництва — не дозволяє пояснити величезне розмаїття реальних економічних процесів, змін, що постійно відбуваються в кожній країні. Об'єднати такі різні економічні системи під одним поняттям — «капіталістичний спосіб виробництва» — і ототожнити із суспільством, яке розкрив К. Маркс у «Капіталі» (воно існувало понад 100 років тому під назвою «манчестерський капіталізм») ні в якому разі не можна.

I

Існуюча нині парадигма економічної науки виникла при дослідженні історичного розвитку суспільства і була значним прогресивним здобутком. А перед цим застосовувалася періодизація, що спиралася на розвиток знарядь праці, виокремлення кам'яного, бронзового і залізних віків і відповідно таких історичних періодів як дикість, варварство і цивілізація. Пізніше як критерій періодизації почали розглядатися не лише знаряддя праці, а й суспільна форма їх застосування, характер відносин, що виникають між людьми у процесі виробництва.

Уперше ідея дослідження соціально-економічних відносин була висунута А. Смітом і Д. Юмом. Ці вчені пов'язали суть зазначених відносин з відносинами власності та експлуатації людини людиною, і саме соціально-економічні відносини стали домінуючою ознакою суспільства. Історичні епохи почали розрізняти за існуючими формами власності на засоби виробництва і особливостями поневолення людини людиною. Так, розглядаючи античне (рабовласницьке), феодальне і капіталістичне суспільства Д. Юм зазначив, насамперед, що методи експлуатації змінюються, причому ступінь останньої підвищується на кожному історичному стані.

К. Маркс на основі цих ідей розробив цілісне учення про суспільний спосіб виробництва, що розглядався як матеріальна основа суспільно-економічної формації. Досліджуючи діалектику продуктивних сил і виробничих відносин, він розкрив механізм соціально-економічного розвитку суспільства. Ключовою ідеєю було матеріалістичне розуміння історичного поступу, основу якого становив «спосіб виробництва матеріального життя², розвиток матеріальних продуктивних сил. Соціально-економічні відносини формувалися залежно від рівня розвитку

¹ Під парадигмою певної науки ми розуміємо модель постановки проблеми, вироблення загальних принципів дослідження, які намічають шляхи його здійснення.

² Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — Т. 13. — С. 7.

продуктивних сил та обсягів матеріального багатства. Ґрунтовно розкрито механізм експлуатації, який спирався на те, що власник виробництва привласнював додатковий продукт, створений найманим працівником.

Отже, формаційний підхід зорієнтований насамперед на наукову періодизацію історичного розвитку суспільства, і його методологічне значення полягає в розкритті суті суспільного прогресу. У ньому все підпорядковане дослідженню процесів змін, відстежуванню наскрізної «червоної нитки» розвитку (без зламів і поворотів), закономірностей сходження суспільства по ступенях прогресу. Навіть там, де розглядається певний стан (ступінь) розвитку суспільства, усі його характеристики були пов'язані зі специфікою, відмінностями від інших етапів, передумов переходу до якісно нового етапу. Ідея соціально-економічного прогресу пронизує всі процеси і слугує критерієм соціально-економічного розвитку. І як такий критерій суспільний спосіб виробництва може бути використаний у науковому дослідженні зі збереженням його наукової та евристичної цінності¹. Хоча останнім часом з цією метою пропонується звернутися до цивілізаційного підходу, який зорієнтовано не на особливості суспільства, а на цілісність людської цивілізації і домінуюче значення загальнолюдських цінностей, інтегрованість кожного суспільства у світову спільноту, що принципово відрізняються від суспільного способу виробництва².

Водночас для суспільства важливі не лише історичні перспективи, а й реальний його стан, закономірності функціонування, рівень організованості та ефективності. Для практики виняткового значення набуває онтологічний аспект дослідження суспільства, коли поряд з поступальним розвитком розглядається круговий рух, зв'язки і взаємозалежності реально існуючої економічної системи. Методологічний потенціал формаційного підходу завжди був недостатнім для їх вивчення, що особливо виявилось при дослідженні господарського механізму на базі способу виробництва. Але його обмеженість стала очевидною після радикальних змін, яких зазнали ключові елементи способу виробництва — пріоритет матеріального виробництва та експлуатація. Під впливом науково-технічної революції, технологічного прогресу багато країн Заходу різко послабили тиск матеріальної необхідності, розв'язали багато віковичних проблем людства. Поступово змінюється домінанта суспільного розвитку, де на основі забезпечення матеріального благополуччя актуальним стає розвиток людини, коли центр уваги переміщується саме на неї як «втілення всіх суспільних відносин», на її «вільний всебічний розвиток»³. Поряд зі сферою матеріального виробництва дедалі більшого значення набувають інші сфери, коли акценти суспільного виробництва зміщуються з матеріального багатства на людину як самодостатню мету. Ці самі процеси зумовили перегляд і теорії експлуатації, яка базувалася на ручному технологічному способі виробництва і відображала мануфактурний період розвитку виробництва. Усе це ставить під сумнів правомірність опори лише на формаційний підхід до аналізу економічних процесів сучасного суспільства, який все більше засвідчує свою обмеженість.

Спосіб виробництва зводить реальну структуру суспільства до економічного базису з домінуючою роллю виробничих відносин, ядром яких є панівна форма власності. Такий підхід може бути виправданим для виявлення суті суспільно-економічної формації і є недостатнім для дослідження реального стану суспільства. Адже в ньому завжди існують різні форми власності, функціонують різні економічні устрої, і абстрагуватись від них при дослідженні реально економічних процесів не правомірно. Навіть у колишньому СРСР, де декларувалась однорідність суспільного виробництва, мали місце уклади, що не охоплювалися суспільною власністю на засоби виробництва, які й діяли за межами юридичних законів.

¹ Економіка переходного періода / Под ред. В. В. Радаєва і А. В. Бузгалина. — М., 1995. — С. 24.

² Ця проблема досить глибоко досліджується колективом авторів у книзі Ю. М. Пахомова, Ю. В. Павленка і С. Б. Кримського «Пути и перепутья современной цивилизации». — К., 1998.

³ Економіка переходного періода. — С. 27.

Парадигма, що спиралася на спосіб виробництва, зумовила абсолютизацію матеріального виробництва та ролі виробничих відносин, які є об'єктом і предметом досліджень економічних наук, і не враховувала ряду важливих чинників. Так, жорстка залежність виробничих відносин насамперед від матеріальних продуктивних сил фактично лишає поза увагою роль людей в економічних процесах. Цьому сприяло також акцентування матеріальності виробничих відносин, яка до того ж так і не була достатньою мірою розкрита. Виробничі відносини відображають події, що відбулися, тобто являють собою своєрідні «сліди» економічних процесів і не дозволяють розглядати варіативність розвитку цілі та мотиви діяльності суб'єктів, рушійні сили виробництва. Виробничі відносини досліджуються лише як причинно-наслідкові зв'язки (не охоплюють одночасної їх дії, зворотного впливу наслідку на причину, а також впливу неекономічних факторів), тобто відображають лише лінійні залежності і не включають інші, часто вирішальні чинники. Орієнтація лише на виробничі відносини призвела до того, що поза увагою залишилися типові економічні факти як складні багатопрошаркові утворення, що охоплюють взаємодію економічної, соціальної, політичної, культурної та інших складових. Це призвело до надмірної абстрактності економічних досліджень, відриву теорії від практики, виходу з поля зору цілого ряду вкрай важливих проблем економічного життя суспільства.

Як уже зазначалося, формаційний підхід включав у себе соціально-економічну характеристику суспільного виробництва, що надавало йому значної методологічної цінності. Водночас і цей важливий напрямок дослідження суспільного виробництва подавався односторонньо з погляду історичного розвитку даної складової виробничих відносин. Проблема зводилася до умов подолання відчуженості людей від засобів виробництва, звільнення від експлуатації і не охоплювало реальних складових соціально-економічних відносин, не розкривало форми їх прояву і тенденції розвитку. У багатьох країнах світу ці відносини набували таких форм як участь усього суспільства у визначенні цілей розвитку, забезпечення соціальної справедливості, гарантія стабільності суспільного життя і загальнолюдських прав, подолання конфронтаційності (антагонізму) і утвердження якісно нових відносин. Постійно посилюється орієнтація всіх суспільних процесів — економічних, правових, культурних, ідеологічних — на людину, у результаті чого її соціальні ролі стають більш збалансовані і вона поступово набуває рис гармонійної особистості. Це також не охоплювалось науковим аналізом. Практика настійливо вимагає пошуку адекватних форм управління соціальними процесами, свідомого впливу на ключову закономірність суспільного розвитку — посилення рівня соціалізації всіх його сторін. Досягти цього в рамках парадигми способу виробництва неможливо.

Ідея способу виробництва зводить реальні процеси до економічного детермінізму, який не залишає місця для дії сил, пов'язаних зі свідомою діяльністю суб'єктів, механізмом вибору і прийняття рішень, визначення мети й інтересів окремих осіб. Ігнорування суб'єктивного фактора, імпульсів, породжених цілісністю суспільства і неекономічних сфер життя, суттєво збіднює аналіз суспільства. Без зазначених характеристик не можна, наприклад, показати особливості азійського напрямку розвитку цивілізації, принципово важливих складових економічного життя, пов'язаних із традиціями, менталітетом народів Японії, Південно-Східної Азії чи інших регіонів.

Отже, не лише з позиції внутрішньої логіки наукового дослідження економічних процесів, а й щодо охоплення ряду вкрай важливих і актуальних сучасних його сторін методологія формаційного підходу не відповідає сучасним вимогам. Незважаючи на широке використання принципів діалектики, такий підхід відтворює механістичні уявлення про економічні процеси. Отримані протягом останніх десятиліть наукові дослідження багато в чому спираються на поступовий відхід від канонів способу виробництва на методологічний арсенал системного аналізу. Він

дозволяє органічно поєднати характеристики, що відображають розвиток економічних процесів, із закономірностями функціонування останніх, розкрити їх у рамках економічної системи.

II

Складний і тривалий шлях лежить до нової парадигми економічної теорії, основу якої становить економічна система суспільства. Він передбачає перегляд деяких традиційних поглядів на суспільство, подолання звичних ідеологічних нашарувань і, головне, — вибір адекватних методів дослідження. Як відомо, біологічна наука отримала видатні результати в останні десятиліття саме завдяки творчому застосуванню нових методів, розроблених у рамках системного аналізу. Економічну науку також чекає велика робота з адаптації прийомів і методів системного аналізу до особливостей економічних процесів, формування нових методологічних засад.

Використання системного аналізу в дослідженні економічних процесів передбачає застосування ряду нових методологічних підходів. Серед них — перенесення акцентів із закономірностей розвитку, що характерно для традиційної парадигми, на закони функціонування та організації економічної системи; доповнення матеріалістичного розуміння історичного процесу аналізом суспільства як системи, створеної свідомою діяльністю людей; послідовна реалізація принципів цілісності економічної системи і т. ін. Коротко розглянемо деякі з них.

Довгий час функціонування та організація окремо не виділялися, а розглядалися як складові процесу розвитку. Лише в 50-ті роки нинішнього століття під впливом досягнень ряду наук було визнано значущість самостійного дослідження такого аспекту, з'явилися праці, спеціально присвячені цій проблемі¹. У них було обгрунтовано, що функціональний та організаційний підхід переносить увагу із внутрішніх суперечностей, джерел і напрямків розвитку на закономірності досягнення рівноваги та стійкості, регулюючі механізми. Висхідними моментами тут є цілісність економічної системи, умов її забезпечення, структурна будова та функціональне призначення кожної складової, зв'язки і взаємозалежності всередині системи, між складовими і системою в цілому, між системою і зовнішнім середовищем. На відміну від процесу розвитку, який характеризується необоротністю, спрямованістю і закономірністю змін, процесу функціонування притаманні оборотні, різноспрямовані та нелінійні зміни. Він містить взаємозалежності між різними, у тому числі й різнорівневими сторонами, механізми відтворення та самопідтримки. Функціональним залежностям притаманна так звана еластичність, коли кількісно визначається ступінь впливу зміни однієї частини системи на іншу.

Зазначений підхід спрямований на отримання практичних знань і передбачає аналіз економічної системи в таких напрямках. По-перше, кожна складова системи розглядається виключно з позиції її функціональності — як вона забезпечує збереження і розвиток цілого, виконує свою функцію в реалізації головної мети економічної системи. Функціональність є ключовою ознакою кожної організованої системи. По-друге, необхідно розкрити три основні аспекти організації економічної системи: її структуру, динаміку зміни функцій і способи регулювання. Так, екстенсивна структура економічної системи відображає функціональні зв'язки між її частинами, відповідає на запитання, як вона побудована, представляє її складові у просторі. Інтенсивна структура відбиває економічну систему у часі, генетичні і причинні зв'язки між її елементами, дає відповідь на запитання, чому вона так побудована. Динамічний аспект організації економічної системи покликаний розкрити зміни що відбуваються в ній, — джерело її розвитку, умови перетворення властивостей структурних частин системи у функції, рухливість (лабільність) функцій. Регулятивний аспект економічної системи полягає у вивченні умов зміни взає-

¹ Особливо слід відзначити працю: *Сетров М. И. Основы функциональной теории организации.* — Л., 1972.

мозв'язків системи, погодження її складових з метою підвищення функціональності, досягнення високої стійкості системи. Регуляція може відбуватися як стихійно, так і свідомо через монополістичну конкуренцію і вплив держави.

Традиційно суспільне виробництво розглядалось як природно-історичний процес зміни суспільно-економічних формацій на основі об'єктивного розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Для вивчення реально функціонуючого суспільного організму необхідно врахувати, що економіка, як власне і суспільство, є не лише продуктом природно-історичного розвитку, а й результатом діяльності людей. Поряд із природним середовищем використовуються штучно створені умови життєдіяльності людей, свідомо організаційна діяльність. Адже «світ, в якому ми живемо, більшою мірою є творінням людських рук, ніж природи, це світ значно більше штучний, аніж природний»¹. Тому пізнання таких об'єктів вимагає іншого підходу, коли з огляду на об'єктивність процесів ми повинні врахувати свідому діяльність людей, по-іншому бачити межі об'єктивності процесів і втручання в них людини. При цьому методи дослідження об'єктивно природних і свідомо організованих людьми (штучних) процесів суттєво різняться, а результати набирають форми відповідно загальнотеоретичних і науково-практичних знань. Якщо перший підхід формує світоглядне уявлення про процес, що аналізується, змальовує наукову картину розвитку, то другий — покликаний розкрити визначальну роль свідомої діяльності людей зі створення матеріальних і суспільних передумов життєдіяльності, організації суспільного життя у відповідності з поставленими цілями². Не відстороненість і споглядання за об'єктивним процесом, а активна творча діяльність людини з практичної організації життя стає головною особливістю другого підходу. Не лише зрозуміти і відобразити в поняттях і категоріях дійсність, а й використати ці знання для синтезу, для створення всього того, що слугує досягненню цілей людей.

Методи, які забезпечують науково-практичні знання, включають в себе домінуючу роль синтезу, моделювання, вироблення стратегії пошуку, знаходження альтернативи і оптимуму, комбінації абстрактних моделей і евристичних схем і т. ін. Вони пройшли апробацію і дали чудові результати в дослідженнях таких наук як загальна теорія систем, кібернетика, символічна логіка, прикладна математика. Дедалі ширше такі методи застосовуються і для економічних досліджень при математичному моделюванні та програмуванні, пошуках оптимізаційних рішень у теорії організації та управління. Використання їх у соціології дозволило змінити традиційне розуміння суспільства і показати його не як сукупність суспільних відносин, детермінованих виробничими відносинами, залежними від рівня розвитку продуктивних сил³, а як «спосіб організації соціальних зв'язків і соціальної взаємодії, що забезпечує задоволення всіх основних потреб, такий що є самодостатнім, саморегулюючим і самовідтворюваним»⁴. Це має величезне значення для всіх суспільних наук, у тому числі й для економічної теорії.

Підхід до суспільства з науково-практичного погляду передбачає розглядати суспільне виробництво як створену людьми економічну систему, яка функціонує. Її суть полягає в свідомій організації взаємодії людей з виробництва благ і послуг для забезпечення суспільних потреб. Не випадково економічну діяльність людей К. Р. Макконел і С. Брю характеризують як діяльність, здійснювану в рамках організаційного механізму з використання наявних природних і матеріальних ресур-

¹ Саймон Г. Наука об искусственном. — М. 1972. — С. 10.

² Ідея про розгляд суспільства як свідомо створеної людьми системи вже обговорювалася в літературі. Так, М. І. Сетров пише: «Соціальні системи можуть бути поділені на природні і штучні. До природних соціальних систем необхідно віднести всі соціальні інститути, виникнення яких не має навмисного характеру, до штучних — все те, що створюється фізичною і розумовою працею людини» (Сетров М. І. Основы функциональной теории организации. — Л., 1972. — С. 115).

³ Маркс К., Энгельс Ф. — Соч. — Т. 6. — С. 442.

⁴ Социология: наука об обществе / Под общей ред. проф. В. П. Андрищенко и Н. И. Горлача. — Харьков, 1997. — С. 205.

сів для виробництва товарів і послуг, що задовольняють потреби людей»¹. Принципово змінює основні характеристики суспільного виробництва щодо ролі людини в рамках способу виробництва. Центральне місце в економічній системі посідає людина, організація її зв'язків і взаємодії з іншими суб'єктами, а не абстрактні об'єктивні виробничі відносини та форми їх прояву.

Методологія системного дослідження передбачає закони й властивості цілком розглядати висхідними і визначальними щодо окремих частин системи. Тож створення нової теорії суспільного розвитку має виняткове значення для пізнання кожної складової суспільного ладу. Серед основних характеристик суспільства виділимо принаймні дві, які відіграють велику роль у формуванні і розвитку економічної системи, — принципи (основа) об'єднання людей у суспільство і головна мета його існування. Будучи загальносоціологічними характеристиками, вони і впливають на всі сторони життя суспільства і відповідно вирішальним чином впливають на них. При цьому підкреслимо історичну еволюцію цих рис, які змінюються разом із розвитком суспільства.

На різних історичних етапах об'єднання людей у суспільство здійснювалось різними способами, серед яких видокремлюють два основні. Спочатку воно відбувалось шляхом нав'язування волі одних людей іншим і спиралося на віру і звичаї на підпорядкуванні особам, що використовували почуття страху або самозбереження. Ще з часів Арістотеля відносини «панування і підпорядкування» розглядалися як основа формування суспільства. Ці відносини реалізувались у різних історичних формах, що знайшло своє відображення в таких економічних системах як колонат, парцелярне господарство, латифундії, згодом — барщина, оброк та ін.

У більш пізні історичні епохи з поступовим утвердженням принципів свободи і рівності вольова (владна) основа об'єднання людей змінилась на економічну. А. Сміт обгрунтовано довів, що не сила, а суспільний поділ праці та обмін результатами праці виступили могутнім фактором об'єднання. Створюючи блага для інших, кожен індивід одночасно працює на себе, взаємна вигода й інтерес підштовхують їх назустріч один одному. Сучасні економічні системи з різною повнотою реалізують торжество індивідуального інтересу, фактично втілюють в економічній сфері фундаментальні принципи свободи і рівності, що об'єднують людей у суспільство. Не випадково майже всі видатні економісти сучасних економічних систем пов'язують з реалізацією свободи і рівності в суспільному виробництві.

Друга висхідна для дослідження економічної системи загальносоціологічна характеристика суспільства — головна мета його існування та розвитку — також пов'язана з людиною. Спочатку метою було звичайне виживання і продовження людського роду, потім — дедалі повніше забезпечення потреб людей і суспільства, на базі якого виникає необхідність гармонійного розвитку кожної особистості. Причому, як зазначав академік П. Л. Капица², міра гармонійності розвитку людини стає головною ознакою прогресивності суспільства. А сама ідея про вільний розвиток людини розвивалась гуманістично орієнтованими мислителями протягом тисячоліть — від Протагора, який проголосив людину мірою всіх речей, до І. Канта з його формулою «людина — самодостатня ціль суспільного розвитку».

Щойно зазначене є лише першим кроком у визначенні мети існування суспільства і має бути доповнене аналізом способів її досягнення. Будучи породженою суспільством як цілим, головна мета досягається шляхом соціалізації всіх сфер життєдіяльності людей, яка означає постійне зростання залежності діяльності людей від суспільних чинників. Історичний шлях від дикості і варварства до цивілізації було пройдено завдяки постійному посиленню участі інших людей, чисто суспільних факторів, пов'язаних із розвитком знарядь праці, освіти, культури. Дж. Бернал змальовує його в книзі «Світ без війн» як багатоетапний процес переходу від

¹ Макконел К. Р., Брю С. Економіка. — М. 1992. — С. 18.

² Капица П. Л. Эксперимент. Теория. Практика. — М. 1984. — С. 483.

полювання і рибальства до обробки землі, згодом — до обробки сировини, і на решті — до обслуговування людини (третинне виробництво). Соціалізація, як і головна мета, є інтегративною рисою суспільства, що відіграє дуже важливу роль у формуванні та розвитку економічної системи.

Реалізацію головної мети суспільства забезпечують всі системи, що утворюють суспільний лад. Економічна система призначена забезпечити потреби людей і суспільства, тому її суть пов'язується із суспільним виробництвом, організацією взаємодії людей для створення благ, послуг і умов задоволення їхніх потреб. Причому, коли щодо суспільного ладу створення благ, послуг і умов забезпечення людських потреб є головною функцією економічної системи, то щодо останньої — головною метою. Тобто всі складові економічної системи об'єднують в цілісне утворення виробництва благ, послуг і умов для задоволення потреб людей.

Слід звернути увагу на те, що на відміну від традиційної парадигми, де виробництво розглядається з погляду результату, економічна система передбачає аналізувати виробництво з позиції домінуючої ролі людини, його підпорядкування потребам окремих індивідів і суспільства. Така зміна пріоритетів зумовлює появу інших критеріїв функціонування і мети виробництва, коли максимізація продукту, і насамперед додаткового продукту, змінюється максимізацією забезпечення потреб. Саме в останній багатьох сучасних економістів вбачають мету економічної системи¹.

Цілісність виявляється не лише в визначальному впливові загальносоціологічних характеристик на економічну систему, а й в інших формах. Однією з них є чітке окреслення об'єкта дослідження, визначення зовнішніх кордонів і розмежування з іншими, тісно пов'язаними з ним об'єктами. Це досягається шляхом введення поняття зовнішнього середовища і визначення зв'язків економічної системи з природою і суспільством в цілому. Такий підхід дозволяє не вихолочувати реальний вплив соціальної, юридичної, політичної, культурної та інших сфер життя на економічні процеси і водночас лишатися в рамках визначеного об'єкта дослідження. Кожний процес у межах економічної системи інтегрує властивості зовнішнього середовища, виступає як складне багаторівневе явище.

Цілісність економічної системи передбачає дослідження джерел внутрішньої її активності, причин що зумовлюють формування рушійних сил, саморуку. Вони безпосередньо пов'язані з головною метою існування суспільства і можуть бути розкриті у процесі аналізу діалектики потреб і здібностей людей. Сама суть потреб — необхідність матеріальних і суспільних умов для забезпечення життєдіяльності людей — стає зрозумілою лише у співвідношенні зі здібностями. Останні є ключовою характеристикою діяльності людей, її виникнення, спрямованості та результативності. Розкриваючи природу діяльності індивідів, потреби і здібності дають змогу проникнути і в механізм внутрішньої активності економічної системи.

* * *

Розглянуті в постановному плані окремі методологічні аспекти формування нової парадигми економічної теорії показують багатогранність і надзвичайну складність проблеми. Для її розв'язання ключове значення мають створення на базі системного аналізу сучасної теорії про суспільство, включення в наукове дослідження економічних процесів принципово нових прийомів і методів, розробка нових методологічних підходів. Спираючись на цей фундамент у процесі переосмислення і приведення в логічну послідовність всіх нагромаджених економічних знань, дістанемо змогу сформулювати нову парадигму економічної науки.

¹ Й. Шумпетер прямо визначає мету економічної діяльності як таку, що спрямована на виробництво і обмін благ. *Шумпетер Й.* Теорія економічного розвитку. — М., — 1982. — С. 57.